

A Hunyadi-genealógia történelemszemlélete Antonio  
Bonfini és Heltai Gáspár történeti műveiben

Jelige: Corvinus

Dolgozat lezárásának dátuma: 2015. január 4.

# **A Hunyadi-genealógia történelemszemlélete Antonio Bonfini és Heltai Gáspár történeti műveiben**

## **I. Bevezetés**

Dolgozatom témája az Antonio Bonfini és Heltai Gáspár Hunyadi-genealógiájában megjelenő történelemszemlélet összehasonlítása. Bonfini hatalmas történeti munkája, *A magyar történelem tizedei* (*Rerum Ungaricum decades*) a humanista történetírás reprezentatív darabja: Thuróczy János 1488-ban megjelent *Magyar krónikáját* alapul vevő, ugyanakkor annál korszerűbb, a humanista stílus követelményeinek megfelelő alkotás. A dolgozat első része ennek a munkának a Mátyás királyról szóló részeivel, különösképpen a római eredetet bemutató Corvinus-genealógiával foglalkozik. Ezt követően Heltai Gáspár 1575-ben megjelent *Krónika az magyaroknak dolgairól* című műve lesz az elemzés tárgya, szintén a Mátyás-képre, valamint a Hunyadiak leszármazására összpontosítva.

Elméleti keretem egy olyan eszmetörténeti összehasonlítás, ami a humanizmus és a reformáció történelemszemléletéből indul ki. A humanista történetírás elméletét részben az *ars historica-vita*, részben pedig a Bonfini munkájához írt előszavak, ajánlások megállapításai alapján igyekeztem körülhatárolni. A protestantizmus történetteológiájának felvázolásához Luther és Melanchthon, valamint a magyarországi prédikátorok elméleti reflexióit használtam fel. Vizsgálódásom célja nem történelmi vonatkozású megállapítások keresése: mind Bonfini, mind Heltai genealógiáját egy történelmi ideológiák mentén meghatározott elméletként vizsgálom, azok hitelességének minősítése nélkül. Célom a választott szövegrészek elemzésével bemutatni, hogy az adott eszmetörténeti, ideológiai nézetek miként jelenhetnek meg történetírói művekben, illetve mennyiben befolyásolhatja a világnézeti meggyőződés egy időben korábbi munka újrafeldolgozását, interpretációját.

## II. Augustinus modellje és Dániel-könyvének birodalmi a középkori történelemszemléletben

A humanizmus és a reformáció történelemszemléletének összehasonlítása előtt célszerű felvázolni a középkor történelemről alkotott képét, hiszen bizonyos, ehhez a korszakhoz kötődő, alapvetően teológiai jellegű megállapítások, mint például a történelem menetéről és céljáról alkotott Augustinus-féle rendszer vagy Dániel könyvének világbirodalmi, a későbbi korok számára is hivatkozási pontként szolgáltak.

A középkori történetírás eszmei kerete a kereszténység véges történelemszemléletében fogalmazódott meg. Ez azt jelentette, hogy a világ teremtése, a megváltás és az utolsó ítélet a történelem legfontosabb fordulópontjaiként értelmeződtek, hiszen ezeknek az eseményeknek a megtörténte Isten közvetlenül avatkozott be az emberi történelem menetébe. Ennek a történelemfilozófiának talán legnagyobb hatású képviselője Augustinus, aki *De civitate dei* című munkája tizenkettedik könyvében igyekszik cáfolni az antikvitás ciklikus időszemléletét és ezzel párhuzamosan megfogalmazni egy új történelemszemléletet.<sup>1</sup> Az örök visszatérést valló filozófusokkal szemben (akik „inkább e koholt körökön, mintsem az igaz és egyenes úton akarnának járni”)<sup>2</sup> a célelvű történelmet hangsúlyozza. A ciklikusság ugyanis nemcsak az egyszeri és végérvényes megváltás tanát tenné kétségessé, hanem (üdv történeti szempontból) a végső boldogság elérését is: „Mert hiszen, miként is lenne igazi az a boldogság, amelynek örökkévaló volta felől sohasem lehetünk bizonyosak addig, amíg a lélek az igazságban való járatlansága következtében nem ismeri fel a küszöbön álló boldogtalanságot, vagy nagyon boldogtalanul csak retteg a boldogság idején is.”<sup>3</sup> A történelemnek tehát mindenképpen egy Isten által elrendelt úton kell haladnia az üdvösség elérését jelentő végcél felé. Ahogy Johannes Scotus Eriugena rendszere is mutatja, a kezdet és vég egyaránt Isten kell, hogy legyen, hiszen a nem-teremtett, teremtő (vagyis Isten) kategóriája áll mind a világ kezdetén, mind a világ végén (ez utóbbi esetben mint nem-teremtett, nem-teremtő).<sup>4</sup>

<sup>1</sup> A. J. GUREVICS, *A középkori ember világképe*, ford. ELŐD Nóra, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1974, 97.

<sup>2</sup> SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról*, ford. DR. FÖLDVÁRY Antal, Bp., Kairosz Kiadó, 2006, III. kötet, 12. könyv, XVIII. fejezet, 126.

<sup>3</sup> SZENT ÁGOSTON, *i. m.*, III. kötet, 12. könyv, XIV. fejezet, 116.

<sup>4</sup> GUREVICS, *i. m.*, 99.

Augustinus egy másik, döntő jelentőségű gondolata az isteni és a földi birodalom elkülönítése.<sup>5</sup> Az isteni birodalom (melynek megtestesítője az egyház) az isteni igazság fokozatos kinyilatkoztatásában nyilvánul meg, míg a váltakozó és mulandó földi birodalmak pusztulásra ítéltettek. Az isteni birodalom feltárulkozása Augustinus szerint hat világekorszakon keresztül valósul meg, melyek megfeleltethetők a teremtés hat napjának. A hat korszak az emberi életút analógiáját követi (ezzel is hangsúlyozva az elrendeltség és célelvűség tudatát): *infantia*, vagyis csecsemőkor (Ádámtól Noéig), *pueritia*, gyermekkor (Noétól Ábrahámig), *adolescentia*, serdülőkor (Ábrahámától Dávidig), *iuventus*, ifjúság (Dávidtól a babiloni fogságig), *aetas senior*, érett kor (a babiloni fogságtól Krisztusig) és *senectus*, öregkor (Krisztustól az utolsó ítéletig).<sup>6</sup> Nem véletlen tehát, hogy a hat világekorszak egyfajta organikus fejlődésnek a szakaszait szemlélteti: az ember életútja a világeával azonos periódusok szerint változik. Ez a változás azonban nem összekeverendő a földi államok állhatatlanságával, mivel Isten városa, a *civitas dei* felé, mint ideális végcél felé halad. A földi birodalmak a Dániel könyvében megjelenő négy világbirodalomból nyerik eredetüket az augustinusi modellben. Az ószövetségi jövendölés hetedik fejezete Dániel próféta látomása arról a négy fenevadról, melyeket az allegorikus exegézis a történelem négy nagy birodalmának feleltetett meg. A második fejezetben olvasható Nabukodonozornak a négy különféle anyagból öntött szoborról szóló álma, mely szintén a négy államalakulatot jelképezi.<sup>7</sup> Ezek a dánieli birodalmak (a *civitas diaboli*) állnak szemben a hat világekorszakkal.

Dániel könyve különösen kedvelt hivatkozási pont az Újszövetségben: a Vulgátában a négy birodalomról szóló jövendölés emberfia (*filius hominis*) kifejezése negyvenegyszer fordul elő mint Krisztus-megnevezés.<sup>8</sup> A késő antikvitásban leginkább a hívőket megsegítő isteni közbenjárást elbeszélő részeket (Dániel az oroszlánok között, a három ifjú a kemencében, Zsuzsanna története) idézték a leggyakrabban, de a könyv apokaliptikus vonatkozású versei is kedveltek voltak.<sup>9</sup> A következőkben azt a két látomást mutatom be részletesen, melyek a világbirodalmakról szóló teóriákat alapozták meg, s melyekre a későbbi protestáns teológusok a legtöbbször hivatkoztak.

Belszár király uralkodásának idején jelent meg Dániel álmában a négy, tengerből kiemelkedő állat víziója. Az apokaliptikus értelmezés mindegyiket valamelyik éppen regnáló

---

<sup>5</sup> Uo.

<sup>6</sup> Uo., 105.

<sup>7</sup> Ács Pál, „*Apocalypsis cum figuris*”, *A régi magyar irodalom történelemképe* = Á. P., „*Az idő ósága*” *Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris / 2000, 2001, 149.

<sup>8</sup> Werner GOEZ, *Die Danielrezeption im Abendland, Spätantike und Mittelalter*, = *Europa, Tausendjähriges Reich und Neue Welt. Zwei Jahrtausende Geschichte und Utopie in der Rezeption des Danielbuches*. Hrsg. Delgrado, Mariano–Koch, Klaus–Edgar, Marsch, Stuttgart, 2003, 176.

<sup>9</sup> Erről részletesebben Werner GOEZ ír fent említett tanulmányában.

vagy eljövendő nagy birodalommal azonosítja. Az első állat („olyan, mint az oroszlán, és sas-szárnyai valának. Nézém, míg szárnyai kitéptek, és felemelték a földről, és mint valami ember, lábra állították, és emberi szív adaték néki.”)<sup>10</sup> az Asszír–babiloni Birodalom megtestesítője, a második („hasznló a medvéhez, és kele egyik oldalára, és három oldalborda vala szájában fogai között...”)<sup>11</sup> a Méd–perzsa Birodalom, a harmadik („olyan mint a párducz, és négy madárszárnya vala a hátán; és négy feje vala az állatnak, és hatalom adaték néki.”)<sup>12</sup> a hellén világ, illetve Nagy Sándor hatalmas országának a jelképe, míg a negyedik („rettenetes és iszonyú és rendkívül erős; nagy vasfogai valának, falt és zúzott és a maradékot lábaival összetaposta, és ez különbözék mindazoktól az állatoktól, a melyek előtte valának, és tíz szarva vala néki...”)<sup>13</sup> a Római Birodalomra utal. A látomás a negyedik szörnyetegben teljesedik ki, hiszen ez a legutóbbi olyan félelmetes, hogy földi élőlényhez nem is hasonlítható. A szörnynek tíz szarva is van, melyeket úgy lehet értelmezni, hogy tíz utódállam fog sarjadni a Római Birodalom bukása után, ám van egy másik szarv (egy másik birodalom), amely a többi tíznél sokkal hatalmasabb lesz. Ezek a birodalmak kellő hatalommal bírnak, Isten azonban elveszi hatalmukat és minden dicsőségükkel egyetemben az *emberfiának* adja azt. Fontos megemlíteni, hogy a negyedik birodalom azonosítása a különféle értelmezésekben eltérő. A neoplatonikus Porphyrius keresztények ellen írt vitáiratában például azzal vonja kétségbe a könyv Dánielnek tulajdonított szerzőségét, hogy elvitatja a prófétai szöveg jövőre irányuló jellegét, és a Szeleukida Birodalom (Nagy Sándor egyik diadokhoszának állama) uralkodója, IV. Antiochos Epiphanes vallásüldözésére írt reflexiónak tartja.<sup>14</sup> Ezzel szemben az egyik legnagyobb hatású Dániel-kommentár szerzője, Hieronymus egyértelműen Rómával azonosítja a negyedik fenevadat: „Quartum, quod nunc orbem tenet, imperium Romanum est.”<sup>15</sup> Augustinus szintén Hieronymus magyarázata alapján értelmezi a negyedik birodalmat: „Akik tudni kívánják, mennyire megfelelő ez az értelmezés, olvassák el Hieronymus presbiter Dániel könyvéről szóló tudós és alapos írását.”<sup>16</sup>

A másik látomásban Nabukodonozor álmában egy szobrot lát, mely (fejtől lefelé haladva) aranyból, ezüsből, rézből és vasból lett megalkotva. A szobrot azonban egy leszakadó kő, *kéz érintése nélkül* (vagyis isteni elrendelésre) összezúzza.<sup>17</sup> Érdekes

<sup>10</sup> *Szent Biblia azaz: Istennek Ó és Új testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, magyar nyelvre fordította KÁROLI Gáspár, Dániel könyve, 7, 4

<sup>11</sup> *Uo.*, 7, 5

<sup>12</sup> *Uo.*, 7, 6

<sup>13</sup> *Uo.*, 7, 7

<sup>14</sup> GOEZ, *i. m.*, 185.

<sup>15</sup> *Uo.*, 186.

<sup>16</sup> SZENT ÁGOSTON, *i. m.*, 4. kötet, 20. könyv, XXIII. fejezet, 342–343.

<sup>17</sup> *Uo.*, 2, 34

megfigyelni, hogy az egyes birodalmak a test analógiáját követve egyre lejjebb kerülnek, ráadásul a nemesfémek minőségének fokozatos romlása is a hanyatlás benyomását kelti. Dániel az álomfejtésében megemlíti, hogy a szobor lábai vasból és cserépből voltak, eszerint ez az utolsó birodalom (akárcsak a fenevad esetében a szarvak) részekre bomlik: „kétfelé oszol, de lesz benne a vasnak erejéből, a mint láttad, hogy a vas elegy volt az agyagcseréppel.”<sup>18</sup>

A két látomásból világosan látszik, hogy a történelem lineáris folyamatként van bemutatva; kezdete az isteni teremtés, vége pedig a világbirodalmak megdőlése lesz. Az allegorikus magyarázat szerint a Római Birodalom lenne az utolsó államalakulat az utolsó ítélet eljövetele előtt, mivel azonban Róma bukása nem jelentette a világ véget érését, szükség volt arra, hogy a négy világbirodalom elméletét átszarmaztassák a középkori történelembe. Ahogy Dániel magyarázatában az anyagok keverednek egymással, ugyanúgy képesek erre a keveredésre és szétválásra a birodalmak is. Ez a *translatio imperii*, vagyis a birodalmak öröklődésének elmélete. Eszerint az ember alkotta államoknak is van genealógiájuk, így például a Német–római Birodalom (már maga az elnevezés is egyfajta hatalmi reprezentációként fogható fel) a Római Birodalom örökösének tekintendő. Talán ezért is válhatott népszerűbbé a Hieronymus-féle értelmezés, ami lehetővé tette (Róma bukása után) a birodalom öröklődésével, leszármazásával kapcsolatos elméleti spekulációkat.

Mint láttuk, a középkori gondolkodásban a történelem célja a negyedik világbirodalom bukása, ami Krisztus országának eljövetelét és ezáltal a történelem elmúlását jelenti. Ahogy Dániel könyvében áll: „és íme az égnek felhőiben mint valami emberfia jöve; és méné az öreg korúhoz, és eleibe vivék őt. És Ada néki hatalmat, dicsőséget és országot, és minden nép, nemzet és nyelv néki szolgálja; az ő hatalma örökkévaló hatalom, a mely el nem múlik, és az ő országa meg nem rontatik.”<sup>19</sup> Nabukodonozor álmának kinyilatkoztatásakor Dániel ekképp szól imájában Istenhez: „És ő változtatja meg az idöket és az idöknök részeit; dönt királyokat és tesz királyokat; ád bölcsességet a bölcsenek és tudományt az értelmeseknek.”<sup>20</sup> Ez a felfogás Istent állítja a történelem középpontjába, aki azontúl, hogy mozgatója az eseményeknek, az egyes korszakok és birodalmak megdöntésével az emberi történelem megszüntetőjévé, az isteni világba és örök életbe való átvezetővé is válik.

---

<sup>18</sup> Uo., 2, 41

<sup>19</sup> Uo., 7, 13, 14

<sup>20</sup> Uo., 2, 21.

### III. Bonfini Corvinus-genealógiájának humanista elemei

#### 1. A *Rerum Ungaricum decades* az itáliai történetírói hagyomány keretében

A 15–16. századi *ars historica*-vita központi kérdése a történetírás műfaji pozíciójának a megállapítása volt. Ennek a vitának a poétikai, narratológiai vonatkozásai olyan kérdésekre keresték a választ, mint például a történetírás műfaji rendszerben elfoglalt helye, a költészethez, a retorikához és a filozófiához (tehát a legfontosabb autonóm *ars*okhoz) való viszonya vagy a fikcionalizáltság lehetősége, illetve ideális mértéke.<sup>21</sup> Bene Sándor tanulmányában a polémia földrajzi tagolódására is felhívja a figyelmet, amennyiben az itáliai teoretikusok túlnyomórészt a stilisztikai és retorikai megközelítésmódot alkalmazták, míg Franciaországban inkább a historiográfia kutatómódszertanának kidolgozása, valamint a történetfilozófiai, történetteológiai kérdések voltak fontosabbak.<sup>22</sup>

Francesco Robortello és Sperone Speroni egyaránt hangsúlyozzák, hogy a história önálló műfajnak tekintendő (*facultas sive ars historica*), azaz a korábbi értelmezésekkel ellentétben nem tekintik a retorika részének, bár felhívják a figyelmet arra, hogy a retorikából fejlődött ki, hiszen mindkét *ars*nak az elbeszélés, a *narratio* a módszertani alapja.<sup>23</sup> Speroni szerint a történetírást három vonása különbözteti meg a többi műfajtól: a *veritas* (igazság, a tényanyag feldolgozásához kapcsolódó morális attitűd), a *narratio* (a tényanyag elbeszélése) és az *utilitas* (az ideális társadalmi cél). Az erkölcsi, stilisztikai és társadalmi szempontokra Zsámboky János is figyelmeztet II. Miksa császárhoz írt Bonfini-ajánlásában.<sup>24</sup> Szerinte a históriát „tisztán, igazán, szükség szerinti rendben, rövideségében világosan, szenvedély és kétértelműség nélkül kell írni”, ügyelve a választékosságra, de óvakodva a szónokiasságtól. Feladata és célja pedig „hogy használjon, tanítson, buzdítson, neveljen, fegyelmezzon, mindent állítson a középpontba és támogasson, ami a magán- és közérdekre üdvös, kedvező”. A *veritas* kritériuma esetében mindenképpen ismerni kell a humanista történetírás objektivitásáról vallott felfogását. Míg a poétika *narratiója* alapvetően *fabulosa* és *verisimilis*

---

<sup>21</sup> BENE Sándor, *A jövő története és az olvasók = A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat Kiadó, 2007, 487.

<sup>22</sup> Uo.

<sup>23</sup> KULCSÁR Péter, *Ars historica = Klaniczay- emlékkönyv, Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 120.

<sup>24</sup> Zsámboky János II. Miksa császárhoz = *Humanista történetírók*, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 32–35.

(mesés és valószínű), addig a történetírás *vera* és *verisimilis* (tehát igaz és valószínű).<sup>25</sup> A történetírónak igazat kell írnia mind morális értelemben (vagyis tartózkodnia kell a hazugságtól, a hízeltől, az elfogultságtól), mind pedig a tényszerűség tekintetében (tehát valós adatokkal kell dolgoznia). Ezt a követelményt kiegészítve, a *verisimilis* lényege abban áll, hogy a valós adatokkal a történetíró megalapozott hipotézisei egyenlő értéket képviselnek.<sup>26</sup> A történetíró ugyanis általában nem lehet jelen azokon az eseményeken, melyekről ír, ezért szüksége van egyfajta érzékre, mely képes különbséget tenni valós és valótlan állítások között, valamint a hiányzó részletek pótlására, történések kiegészítésére is alkalmas. Zsámboky ezt írja Johann Sturmnak: „Én most, Drága Sturmom, a pannon történelmet fűzöm össze, és a kéziratok alapján, nem megvetendő könyvtáramból a régi szerzők romlott és csonka helyeit –amennyire tudom– állítom helyre.”<sup>27</sup> A valószínűség elve tehát egy adatmegállapítási eszköz a historikus kezében, melyet a „feltehetően megtörtént” értelemben lehet a legjobban magyarázni.<sup>28</sup>

Bonfini *Rerum Ungaricum decades* című munkája azért is lehet reprezentatív darabja az itáliai történetíró hagyománynak, mert az elbeszéléstechnika a *vera* és *verisimilis* kettősségén alapul. Heltai Gáspár a *Krónika* bevezetőjében a következőket írja Bonfini történetírói módszeréről: „Meghadja kedig Mátyás király mind a püspekeknek, mind apáturaknak és mindenféle deákoknak, hogy elkeresnék mind az egész országot, minden káptolonbeli librariákat és minden kalastromokat, és egybegyűtenének minden jedzésseket, írásokat és minden históriákat, és azzokat behoznák, hogy megláthatná azzokat az Bonfinius rhetor, és egymásután szép rendre hozhatná, és szép ékes deák szókkal megírhatná azzokat.”<sup>29</sup> A humanista történetírói gyakorlat ezek szerint alapvetően kompilációt jelent: a meglévő, középkori eredetű feljegyzések, *annalesek*, históriák szolgáltatják Bonfini számára a magyar történelemről alkotott tényanyagot, amiket felhasznál, majd stilisztikailag átdolgoz. Ez az átdolgozás természetesen csak olyan részeket érinthet, melyekről nincs írott forrás, ugyanakkor megtörténhettek. Bonfini elég gyakran ír beszédeket, például az uralkodók megkoronázásakor. Kulcsár Péter Thuróczy krónikájából idézi III. István koronázását: „Loco eius [ti. II. Géza] coronatur Stephanus filius eius.”<sup>30</sup> Bonfini ezt az egy mondatot jelentősen kibővíti, megemlíti a koronázás helyszínét, annak körülményeit, illetve az újdonsült királyt

<sup>25</sup> KULCSÁR, *Ars historica*, i. m., 123.

<sup>26</sup> Uo.

<sup>27</sup> *Janus Pannonius és a magyarországi humanisták*, vál. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 754.

<sup>28</sup> KULCSÁR, *Ars historica*, i. m., 124.

<sup>29</sup> HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s. a. r. KULCSÁR Margit, Bp., Magyar Helikon, 1981, 26.

<sup>30</sup> KULCSÁR, *Ars historica*, i. m., 124.

éltető üdvívalgásokat. Ami a költött beszédekkel illeti, azokat a dolgozat következő fejezeteiben vizsgálom részletesebben.

## 2. *Virtus és fortuna*, valamint a dicsőség utáni vágy a humanizmus gondolkodásában

A humanisták gondolkodásmódja az Isten irányította történelem középkori felfogása helyett a saját tetteivel a történelmet alakítani képes embert helyezte a vizsgálódások középpontjába. Ennek a lényeges változásnak az eredete az antikvitás *viri illustres* hagyományára nyúlik vissza, ami a humanizmus nagy személyiségekről alkotott teóriáiban bontakozik ki. A mitológiai és ószövegségi hősök, valamint a történelmet döntően befolyásoló legendás személyiségek helyett már számos humanista koruk kiemelkedő embereit dicsőítette, akik nem a keresztény világot döntően meghatározó tetteket hajtottak végre, hanem saját városuk, illetve államuk javára cselekedtek. Filippo Villani *Liber de civitatis Florentiae famosis civibus* című munkájában saját korának nagy alakjait, főleg tudósokat, költőket, történetírókat illet az *uomini famosi* címmel, Vespasiano da Bisticci pedig *Le vite*-jében már teljes egészében a kultúrához való viszony függvényében szemléli a kiválóságot.<sup>31</sup>

Ezeknek a nagy embereknek a tetteit nem kizárólagosan az isteni akarat determinálja, hanem két összetevő, a *virtus* és a *fortuna*.<sup>32</sup> A *virtus*, ahogy Bonfininél látni fogjuk, több jó tulajdonságnak az összegzője: az erénynek olyan tágan értelmezett fogalma, mely magában foglalhat jámborságot, szeretetet, igazságosságot, hadi erényeket, dicsőségre való vágyakozást. A *fortuna* sem fordítható egyszerűen szerencsének, sokkal inkább egy lehetőség arra, hogy gyakorolhassuk a *virtust*, kibontakoztathassuk képességeinket. Arisztotelész az erény két fajtáját különböztette meg, az észbelit és az erkölcsit: előbbi feltételének a tanítást tartotta, míg az utóbbi megléte a megszokásból, szoktatásból ered.<sup>33</sup> Vagyis a szokás és a tanulás által egyre nagyobb jártasságot lehet szerezni a különféle erényekben. Ha ezt a megközelítést alapul véve, szembeállítjuk egymással a *virtust* és a *fortunát*, felmerül az a

---

<sup>31</sup> KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza XV. században*, ItK, 1982, 137.

<sup>32</sup> KULCSÁR Péter, *Humanista történetírás Magyarországon*, Bp., Lucidius Kiadó, 2008, 63.

<sup>33</sup> ARISZTOTELESZ, *Nikomakhoszi etika*, ford. SZABÓ Miklós, Bp., Európa Könyvkiadó, 1987, 33.

lényeges különbség, hogy míg a *virtus* (Bonfininél mind az észbeli, mind az erkölcsi erényeket magában foglalja) gyakori használattal elsajátítható és tökéletesíthető, addig a *fortuna* vagy jelen van, vagy nincs, kívül esik az emberi befolyáson, megfoghatatlanná válik. Általában ez az oka annak, hogy a *fortuna* nem mindig enged teret az erények megmutatkozásának és gyakorlásának. Machiavelli számára a *fortuna* éppen emiatt túlnyomórészt negatív fogalom, a pusztító árvízhez hasonló, mely „ott mutatja meg hatalmát, ahol nem áll vele szemben átgondolt erő”.<sup>34</sup> A forgandó szerencse elleni védekezés Bonfininél is megtalálható: Hunyadi János várat épít, hogy hadi cselekedeteit nagyobb siker koronázza („A háborúzásban hol ilyen, hol olyan szerencse kísérte, de hogy ez ne lehessen iránta állandóan ellenséges, a hunyadi földön (...) egy magas hegyen kastélyt épített...”) <sup>35</sup>, Mátyás pedig a Frigyes német–római császár ellen való hadjárat megindítása előtt fordul az asztrológiához, hogy az égitestek mozgásának értelmezésével fűrkészhesse ki az isteni akaratot.<sup>36</sup>

Fontos megjegyezni, hogy a *fortuna* Bonfini művében eléggé összetett és bonyolult fogalom. Kázmér lengyel király megfogalmazásában „a szerencse állhatatlan és változékony, és miközben azt színleli, hogy alárendeltje a *virtus*nak, egyszer csak alattomos lest vet neki (...) a *virtus* és a szerencse örök irigyei egymásnak.”<sup>37</sup> Az irigység motívuma más helyen is előkerül: „A szerencse többnyire irigykedik a kiváló elmékre, és megakadályozza, hogy tehetségük szerint fölemelkedjenek.”<sup>38</sup> Érdeemes megfigyelni, hogy a *fortuna* negatív hatása többnyire a kudarccal végződő hadi vállalkozások alkalmával jelenik meg. Még az olyan kiváló hadvezérek, mint Hunyadi János sem kerülhetik el ezt a veszélyt. Akad azonban olyan felfogás is, mely szerint a *fortunát* nem annyira ellenséggként, mint inkább egyfajta próbatételként kell elképzelni: „(...) amit a szerencse alkalmasint nem ok nélkül tett, hanem hogy a herkulesi fejedelem *virtusát* mindenképpen próbára tegye.”<sup>39</sup> Mátyás ezt egy csatavesztése során állapítja meg, valamelyest kiegyenlítve a *virtus* és *fortuna* közti erőviszonyokat, hiszen ha ez utóbbit próbatételként fogjuk fel, akkor megvan arra a lehetőség, hogy egy erényekkel kellő mértékben felvértezett személy sikerrel állja ki a próbát, s ezáltal diadalt arasson az állhatatlanság fölött.

---

<sup>34</sup> Niccolò MACHIAVELLI, *A fejedelem*, ford. LUTTER Éva, Európa Könyvkiadó, Bp., 1987, 137.

<sup>35</sup> Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricum decades (A magyar történelem tizedei)*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995, 585.

<sup>36</sup> *Uo.*, 815.

<sup>37</sup> *Uo.*, 790.

<sup>38</sup> *Uo.*, 784.

<sup>39</sup> *Uo.*, 777.

Emellett az sem kerülheti el figyelmünket, hogy a *fortuna* pozitív oldalára is lehet példát találni. Mátyás királlyá választásakor a következőt olvashatjuk: „Úgy látszott, a Duna is enged és kedvez az általános vidámságnak, ugyanis e kapkodó sietségben és meggondolatlan átkelésben senkinek sem esett baja; mindenki azt rebesgette, hogy ez a Corvinus szerencséjének köszönhető.”<sup>40</sup>

Az ember *virtusa*, illetve az ezt segítő vagy gátló *fortuna* mellett Kulcsár Péter a humanista történelemszemlélet kialakulásában az augustinusi organizmus-elmélet megváltozásának is döntő jelentőséget tulajdonít.<sup>41</sup> Az organizmus-elmélet lényege (mint már korábban utaltam rá), hogy a világ hatalmas élő szervezet, melynek alkotóelemeit, így például az egyes történelmi korszakokban felbukkanó államformákat az emberi test, illetve a testrészek analógiájára kell elképzelnünk.<sup>42</sup> Augustinusnál azonban az organikus folyamat adott, eleve el van rendelve, egyfajta Isten által épített út, melyre az embernek csak rá kell találnia és végig kell mennie rajta. Ezzel szemben a humanistáknál csupán az isteni terv ismert, a világ ugyanis folyamatos keletkezésben van, az emberek pedig tetteikkel hozzájárulhatnak a világ alakulásához, társak lehetnek a teremtésben. Az emberi tettek ily módon való felértékelődése vezethetett a halhatatlanná válás gondolatához: aki *virtusa* és a pártoló szerencse révén a közösség számára kiemelkedő jelentőségű tettet visz végbe vagy maradandó dolgot alkot, méltó lesz arra, hogy dicsérettel illessék, ami a hírnév biztosításához járul hozzá, ez pedig a dicsőség fennmaradását szolgálja. A *gloria*, a *fama* és a *laus* hármassága adják meg tehát az igazi halhatatlanságot.<sup>43</sup> A hírnév továbbélése az újjászületés egy lehetséges módját is biztosítja, ily módon az élet és halál kettőssége mellett születés–fejlődés–tetőpont–hanyatlás–halál–újjászületés ciklikusságáról beszélhetünk, hiszen a nagy tettek vagy jelentős alkotások az ember hírnevét, ezáltal pedig valamilyen formában a halhatatlanságát is biztosítják. A dicsőség ilyen megfontolásokból eredeztethető jelentősége Bonfini számára is nélkülözhetetlen. Így például a háborúban való hősi helytállás e cél elérésének egy módja: „E sok támadás közepette tehát nem veszítette el a bátorságát, sőt, a háborúskodás bőséges lehetőségéből a halhatatlanság nagyobb reményét merítette.” Egy másik helyen, mikor Kázmér király hataloméhséggel vádolja Mátyást, az így válaszol neki: „Nem uralomvágy ez, Kázmér, hanem a dicsőség és halhatatlanság vágya, melyre, nem

---

<sup>40</sup> Uo., 705.

<sup>41</sup> KULCSÁR i. m., 64–65.

<sup>42</sup> Ennek a felfogásnak talán legfontosabb ókori előzménye a római történetíró, Florus organikus történelemszemlélete: HAVAS László, *Florus az organikus világkép első egyetemes megszólaltatója*, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011.

<sup>43</sup> KLANICZAY i. m., 138.

tagadom szomjazom, hiszen a nemes lelkű fejedelemnek ez a dolga.”<sup>44</sup> Ha ebben az értelemben közelítjük meg a humanista ideálnak megfelelő uralkodó lényegét, megállapíthatjuk, hogy cselekedeteinek egyik fő motiváló ereje a dicsőségének fennmaradása iránti vágy, a halhatatlanság elérése.

### 3. A humanista történelemszemlélet kialakulása Bonfini Hunyadi-genealógiájában

A Hunyadi-család római eredetének már Bonfini előtt is számos teoretikusa volt, így például Pietro Ransano aki *Annales omnium temporum* című munkájában népszerűsíti a Corvinus-genealógiát.<sup>45</sup> Tudnivaló, hogy mind a római eredetnek, mind pedig egy másik, a Hunyadi-család alacsony származását hirdető genealógiának is ideológiai alapjai voltak. Ez utóbbit Bonfininél gyakran emlegetik Mátyás ellenfelei, többek között azok az összeesküvők, akik a lengyel királynak akarják átjátszani a hatalmat: „...a magyarok meggondolatlan kegyeletből választották királlyá a nem uralkodói, alacsony nemzetségből született Corvinust; ez a királyságról zsarnokságra ragadtatta magát, hiszen nem fejedelmi vérből származván nem képes megőrizni a trón méltóságát és becsületét”<sup>46</sup> Az alacsony származást Bonfini nem csak a római Corvinus-eredettel utasítja el egyértelműen. Mielőtt az ősök dicsőségét bemutatná, Hunyadi János apjának előkelő voltára hivatkozik, de Szilágyi Erzsébet elődei kapcsán is felveti a dicső származás lehetőségét: „Görög származású anyjáról pedig azt tartották, hogy ősi és császári vérből ered. Egyesek azt merészelik állítani, hogy Theodosius nemzetségére üt vissza.”<sup>47</sup> Ezzel szemben az igaz nemesség elvét az alacsony sorból való származás teóriájában is fel lehet fedezni, ugyanis a saját *virtusára* támaszkodó és a *fortuna* segítségével a királyi trónt elérő uralkodó alakja ennek az elképzelésnek maradéktalanul megfelelelhetne. A továbbiakban azzal is szembesülhetünk, hogy a dicsőséges római eredet, valamint az alacsony

---

<sup>44</sup> BONFINI, i. m., 791.

<sup>45</sup> KULCSÁR Péter, *A Corvinus-legenda = Mátyás király, 1458-1490.* szerk. BARTHA Gábor, Bp., 1990, 17–40.

<sup>46</sup> BONFINI, i. m., 778.

<sup>47</sup> Uo., 584.

sorból való feltörekvés gondolata összekapcsolódnak a Bonfini-féle genealógiában, így nem kell szükségszerűen kizárniuk egymást.

Az isteni származás legfőbb ideológiai alapja a törvénytelen születésű Corvin János hatalmának legitimálása volt. Bonfini fiktív genealógiáját az *Aeneis*ben megfogalmazott Augustus-leszármazás alapján kell elképzelni és egyféle hatalmi reprezentációként értelmezhető: „A Corvinusok a Valerius Volusiusoktól eredtek, a Valeriusok még a város alapítása előtt a szabinoktól, a szabinok a lacedaemoniaktól. Amikor a lacedaemoniak hajdan az achájokból kolóniát alapítottak Itáliában, a szabinok, mint Plutarchos állítja, az ő gyarmatuk voltak. Élükön a Herkules utódaitól való leszármazásról híres Heraclidák álltak, és Jupiter fiáról, Lacedaemonról nevezték őket, akit az Taygetától nemzett. Ilyenformán a Corvinusok nemcsak hogy léteztek már a város alapítása előtt, hanem rendkívüli régiségük folytán származásukat Jupiterre tudták visszavezetni.”<sup>48</sup>

Bonfini inntől kezdve a köztársaság korának, valamint a császárkornak a jeles Corvinusait veszi számba, kiemelve, hogy a dicső, Jupiterre visszavezetett eredet önmagában még nem elegendő a dicsőség megszerzésére. Az első fontos személy, akit említ, Marcus Valerius még csak egyszerű tribunus a római hadseregben, aki azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy a gall háborúk idején párbajra áll ki egy gall harcossal: „Az ifjú Marcus Valerius a diktátortól engedélyt kap a küzdelemre, és bátor szívvel kiáll az ellenfél elé, áhitattal felfohászkodik az istenségekhez, hogy segítsék meg azt, aki hazája méltóságáért harcol. Majd összecsap a bős ellenféllel; az előrelendülő gall sisakjára hirtelen rátelepszik egy holló, csőrével, karmával nekiesik az arcának, szemének, és az ellenfelet addig riogatja, míg a fiatalember vitézül levágja, a holló pedig a diadal után a légbe röppen, és elszáll keletnek.”<sup>49</sup> A holló megjelenése többféleképpen is értelmezhető. Bonfini kijelenti, hogy ez a madár a fejedelmek védelme alatt áll, az uralkodók hatalmával van összefüggésben. Ha az ókori római madárjóslatokra gondolunk, a kelet felé repülő holló alakja ez eljövendő Hunyadiak dicsőségét is előrevetítheti. A *virtus–fortuna* kettős rendszerében is érdemes megvizsgálni ezt a párviadalt. Marcus Valerius erénye kétségbevonhatatlan, hiszen önként kér engedélyt a diktátortól a párbajra, bátorsága tehát elegendőnek bizonyul arra, hogy rátermettségről példát adjon, és kivívja ezzel a *fortuna* segítségét.

A következő megkerülhetetlen Corvinus-ös az a Corvinus Messala, aki már nem csupán egy kiemelkedő tettet tudhat magáénak: „Ő volt az első, aki legyőzte az alpokbeli és a pannóniai népeket, utat nyitott Dalmácia hegyei és járhatatlan bejáratai között is, és a Dunán

---

<sup>48</sup> Uo., 708–709.

<sup>49</sup> Uo., 710.

túlra vitte a Corvinus nevet, az első, akit Augustus a város parancsnokává tett, azonban túlságosan szelídsége és szerénysége miatt a hatodik napon lemondott e tisztségről, arra hivatkozva, hogy ez nem polgári hivatal.”<sup>50</sup> A császárkor nagy alakjáról van szó, akinek a *virtus*át Bonfini már sokkal árnyaltabban és rétegzettebben mutatja be. Hódításai igazolják hadi tudását, törvénytisztelete, szelídsége és szerénysége pedig olyan jellemvonások, melyek Mátyás erénykatalógusában is fel fognak bukkanni. Corvinus Messala jószágos cselekedetei azonban nem merülnek ki katonai és erkölcsi jelességeiben: „Hiszen ki mellőzhetné hallgatással Corvinus Messalát, a latin ékesszólás atyját, a poétáknak is jeles pártfogóját, aki nagyon kedvelte Tibullust, akit vénségében az ifjú Tiberius császár oly nagyon tisztelt, és a latin szónoklatban utánozni igyekezett?”<sup>51</sup> Vespasiano da Bisticci értékelésének megfelelően a *virtus* a tudományok és művészetek iránt tanúsított magatartásban is megnyilvánul. Bonfini a humanista elképzelések alapján alkotja meg a Hunyadi-ös *lausait*, kiemelve jártasságát a retorikában és költészszeretetét. Arra is kitér, hogy mindez a tudás mekkora hatást gyakorolt az ifjú Tiberius császárra, így igazolva a humanista tudáseszmény erejét, annak uralkodók általi megbecsülését.

Egy hadvezér esetében a hírnév értelemszerű kiváltója lehet a meghódított területek felsorolása, főleg ha az egyes helyszínek maradandóan őrzik meghódítójuk emlékét. Plutarchos Nagy Sándor életrajzában ehhez hasonló célt szolgál a számtalan Alexandria névre keresztelt elfoglalt város, hiszen ha a vezér magáról nevez el valamit, akkor az a legszorosabban fog kötődni hozzá, identitásának szerves része lesz.<sup>52</sup> Bonfini szintén megemlíti Corvinus Messalával kapcsolatban ennek jelentőségét, nála azonban a város új névre keresztelése helyett a (néha erőltetett) etimologizálás gondolata népszerűbb: „Továbbá azt a területet, amely Dalmácia és Pannónia között helyezkedik el, nem ok nélkül hívják máig Messala Corvinusról Corvatiának (Croatia). Továbbá azt olvassuk, hogy Teutoburgium mellett volt egy, a Corvinusok által épített városka, Corvacum.”<sup>53</sup>

Néhány sorral később Bonfini már egy császári Corvinus-sarjról, a Corvinus-család Valerianus-ágának szülöttéről, Valerianus császárról ír: „A historikusok olyan becsületesnek mondják, hogy amikor a Decius konzulok a szenátusnak előterjesztést tettek a cenzorválasztásról, a szavazást félbeszakították, és valamennyien így szóltak: Valerianus élete a mérce; ő ítélkezzék a szenátusról, akinek nincs vétke; ő mondjon véleményt az életmódunkról, aki ellen semmit sem lehet felhozni. Valerianus első gyermekségétől cenzor

<sup>50</sup> Uo., 711.

<sup>51</sup> Uo.

<sup>52</sup> PLUTARKHOSZ, *Párhuzamos életrajzok, I. kötet*, ford. MÁTHÉ Elek, Magyar Helikon, 1978, 581–663.

<sup>53</sup> BONFINI, i. m., 711.

volt, bölcs és higgadt szenátor, a jók barátja, a zsarnokok ellenfele, a bűn ellensége, nemzetségét tekintve patrícius, származását tekintve nemes, életvitelében kifogástalan, tudásban ragyogó, erkölcsiben páratlan, az ősi becsület mintapéldánya.”<sup>54</sup> Valerianus *virtus*ának bizonyosságai mellett nem szabad elfelejteni, hogy ő volt az a császár, aki döntő vereséget szenvedett a perzsáktól; „bátorságához sosem társult szerencse” – írja róla Bonfini, vagyis ebben az esetben a *virtus* kiteljesedéséhez nem társul a *fortuna*, a pártoló szerencse segítsége.

Az erények felsorolása talán ennél a Corvinus-ösnél éri el tetőpontját, épp ezért volna érdemes összevetni a Hunyadiak dicsőítésének technikájával. Bonfini két legfőbb erénykatalógusa közül az egyik Hunyadi Jánost jellemzi, a másikat pedig Szilágyi Mihály használja fel arra, hogy Mátyás királlyá választásáról győzze meg az ország főurait. Hunyadi János bemutatása a következőképpen történik: „Tekintete méltóságteljes és tiszteletet ébresztő volt, katonai erővel megfélemlíthetetlen, szelíd és kiváló erkölce megfelelt a római méltóságnak. Szeme és arca kedvességet sugárzott. (...) Nagy buzgalommal gyakorolta a vallást, az igazságot, a nagylelkűséget és a jótékonytságot. Nem hiányzott belőle a dicsőségvágy, ápolta a barátságot, a katonák jóindulatának megnyerésére és mások hálájának kiérdemlésére annyira kész volt, hogy egytől egyig mindenki szerette. Nyájassággal, jóindulattal, helyénvaló megbocsátással elhárította magától az ellenségeskedést és a gyűlölködést (...) E férfi kemény volt és magasztos lelkületű, észjárása okos és furfangos (...) A háborúzásban hol ilyen, hol olyan szerencse kísérte (...)”<sup>55</sup> A leírás lépésről lépésre halad, a külső tulajdonságok a méltóságteljes tekintetben összegződnek, a szelíd és kiváló erkölcs Valerianus császárra emlékeztet, de a keresztény erények számbavétele is éppen olyan fontos, mint a dicsőségvágyé, ami a humanista *virtus* lényeges eleme. Ha ezt összevetjük Szilágyi Mihály orációjának egy részletével, észrevehetjük, hogy utóbbi (a számos hasonlóság ellenére) valamivel egyoldalúbb: „Azt hiszem, mindnyájatok előtt ismeretes, hogy természete milyen áldott és nemes, milyen isteni tehetség, mekkora lélekerő és dicsőségvágy fűti. Higgyétek el nekem, hogy nem fájzik el az apjától, hanem vetekedni fog vele hírben és dicsőségben; táborban született, fegyverben növekedett, a veteránok sátrában nevelkedett, csecsemőkorától megtanulta, hogy ne sápadjon el a törökök zenebonájától, csatasorától, megtanult ostromtető alatt harcolni, a századparancsnok utasításának engedelmeskedni, lovon, gyalog egyformán verekedni, naponta kopját törni, a Dunán átúsztatni, fagyban és hőségben éjjel-nappal sisakot hordani, türelemmel viselni fáradságot és szükségét, másra sem vágyani,

---

<sup>54</sup> Uo., 713.

<sup>55</sup> Uo., 584–585.

mint az ellenség látványára, élvezni a párbajt, a táborban társaival folyvást háborúsdit játszani, mindennél jobban megvetni a gyávaságot és a tunyaságot, mindennél jobban kívánni a háborút. (...) Azt sem szabad elfeledni, mit kíván tőlünk isteni atyjának feledhetetlen jósága, aki, míg élt, a *virtusával* szerzett dicsőségen kívül semmi jutalmat sem kapott az ország megoltalmazásáért...<sup>56</sup> A harci erények hangsúlyozásának nyilvánvaló oka a beszédhelyzet és az az argumentáció, ami Mátyás királlyá választásában segédkezhetsz (noha Bonfini azt is leírja, hogy Szilágyi fegyveres katonái is jelen voltak, hogy ily módon is meggyőzzék a tétovázó urakat). A dicsőségvágy, a nemes lélek, az állhatatosság pedig a korábban megismert minta alapján illeszkednek a leendő uralkodó erénykatalógusába.

Visszatérve Bonfini genealógiájára, fontos megemlíteni még azt a bekezdést, melyben az eredet részletes bemutatása a végéhez ér: „A Corvinus vér tehát ezután igen hosszú időn át itt lappangott, s végre Corvinum faluban tört a felszínre. És bizony nem történt ez a hatalmas istenségek akarata nélkül, hanem hogy amint a Corvinus tehetség oly sok éven át védelmezte a római népet a barbároktól, úgy most ugyanezen vezérlet alatt a keresztény közösség szabadítsa meg ezeket a tartományokat a pogány rabságtól. Ebben a faluban született tehát Mátyás apja, János, akinek rendkívüli virtusa és dicsősége a főntebb írtakból könnyen felmérhető. Fia, Mátyás, Erdélyben született, Kolozsvárott, és ott nevelkedett éretlen kamaszkoráig.”<sup>57</sup> Ezen a ponton eljutunk oda, amit már említettem, méghozzá a dicső eredet és az alacsony származás összefonódásához: a Corvinus-vér lappangása, majd Hunyadi János felemelkedése a hanyatlás–újjászületés ciklikusságának felel meg. A római eredet önmagában még nem szolgálja meg a dicsőséget, hiszen a genealógia mint fejlődési szakasz, a hanyatlást is magába kell, hogy foglalja. A *Magyar történet* Mátyás-központúsága és az újjászületés elve ebben nyilvánul meg a leglátványosabban: a letűnt ősök *virtusa* először Hunyadi János alakjában bukkan felszínre szinte a semmiből, majd Hunyadi Mátyás uralkodásában teljeseedik ki, nyeri el beteljesedését, majd az ő halála után értelemszerűen újra hanyatlásnak indul. A történelem mozgásának ez a szemlélete a nagy embert (jelen esetben Mátyást és a Corvinusokat) állítja a középpontba, akit *virtusa* segít abban, hogy sikerrel (vagy éppen sikertelenül) szembeszálljon a változó szerencsével.

---

<sup>56</sup> Uo., 698–699.

<sup>57</sup> Uo., 713.

## V. Isten, ember és a világbirodalmak elmélete a reformáció történelemszemléletében

### 1. A protestáns történelemszemlélet elméleti alapjai

A humanisták felfogásához képest a protestáns történelemszemlélet lényege a Bibliához, valamint az Isten irányította történelem gondolatához való visszatérésben fedezhető fel. A reformáció fellépése, a Szentírás középpontba állításával kibontakozó, az egyházatyák munkáit alapul vevő szövegmagyarázatok megjelenése az isteni teremtés keretei között kezdte szemlélni a történelmet. A dolgozatnak ebben, a protestáns történelemszemléletet tárgyaló részében Isten és ember viszonyát állítom a középpontba, összehasonlítva azt a humanista felfogással. Ezenkívül igyekszem összefoglalni a négy világbirodalom elméletének a wittenbergi történelemképben betöltött szerepét is.

A reformáció történelemszemléletének a középkori világnézettel való egyik lényeges hasonlósága az emberi cselekedet jelentőségének háttérbe szorulása. Míg a humanista emberideál a *virtus*ára támaszkodik, és képes arra, hogy a *fortuna* kiszámíthatatlanságával szembeszálljon, a reformáció teoretikusai az Istenbe vetett bizalmat tekintették alapvető követelménynek. Luther ezt írja *A német nemzet keresztyén nemességéhez* című munkájában: „Legelső teendőnk, hogy mindenha teljes komolysággal fogjuk fel dolgunkat és hogy semmibe se kezdjünk emberi nagy hatalomba avagy okosságba vetett bizodalommal, bárha az egész világ ereje a mienk volna is, mert az Isten meg nem tűri, hogy a jó dologba saját hatalmunkba és okosságunkba vetett bizodalommal fogjunk.”<sup>58</sup> Az egyéni dicsőség utáni vágy nem lehet a cselekedetek mozgatórugója, és rendelkezünk bármennyire nemes erényekkel, rá kell magunkat bízni az isteni gondviselésre: „Minél nagyobb az erőhatalom, annál nagyobb a szerencsétlenség, ha nem Isten félelmében és alázatosság szerint járunk el.”<sup>59</sup> Károlyi Gáspár a *Minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséseknek okairul* című művének első könyvében így fogalmazza meg a lutheri gondolatot: „Azért az királynak nem kell az ő maga bölcsességére magát bízni, hanem az Istentől kérjen bölcsességet, hogy tudja az népet és

---

<sup>58</sup> LUTHER Márton, *A német nemzet keresztyén nemességéhez* = L. M., D. Luther Márton egyházreformáló iratai, s. a. r., Dr. Masznyik Endre, II. kötet, Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1905, 25.

<sup>59</sup> Uo., 26.

az országot bírni és igazgatni.” Ez a gondolat (melyre Dániel könyve is hivatkozik) akár a bibliai Salamon király történetére is visszavezethető, hiszen az ő bölcsessége szintén Istentől eredt. Egy másik helyen ezt írja Károlyi az ideális uralkodóról: „Nem veti az ő bizodalját emberben és emberi cselekedetben, hanem csak az Jézus Krisztusban bíz.”<sup>60</sup> Károlyi hosszan vizsgálja az Ószövetség alapján a zsidó történelmet: a nép fejedelmeit Mózesztől egészen a babiloni fogságig számba veszi, és megállapítja, hogy a nép sorsának rosszra fordulása összefüggésben áll azzal, hogy nem tartották meg Isten parancsolatait. Ez a példa alkalmas a magyar nép nyomorúságának illusztrálására is: „Nem rövidült meg annakokáért az Istennek az ő keze, hogy meg ne szabadíthatna, és az ő fülei nem rekedtenek be. De az mi számtalan bűneink szakasztották el az Istent mitőlünk.”<sup>61</sup> A zsidó és a magyar nép között csupán annyi különbség van, hogy Károlyi ez utóbbi esetében elválasztja egymástól a külső és a belső boldogságot: a reformáció előtti idő békéje csak külsőség volt, mert most, mikor az ország nagy része török uralom alatt van, és nyoma sincs a békének, megvan a lehetőség az evangélium helyes értelmezésének terjesztésére, ezáltal pedig a lelki boldogságra és az üdvözülésre.

A reformáció számára a történetírás nem más, mint Isten történelemben való megnyilvánulásainak a feltárása. Az Augustinus-féle modellhez hasonlóan a történelem egy eleve adott és zárt rendszer, Isten által eltervezett, melynek kerete az Illés próféta jövődőlésében szereplő hatezer esztendő. Károlyi ezt a hatezer éves keretet három kétezer évnyi egységre osztja: az első egység üres, vagyis még csak a természeti törvény létezik, a másodikban a (mózesi) törvény alatt áll a világ, a harmadik kétezer év pedig a Messiás kora, Krisztustól a világ végezetéig.<sup>62</sup> A földi történelem menetének a szemléltetésére a reformáció teoretikusainál is a különböző birodalmak szolgálnak. Philipp Melanchthon és Justus Jonas közösen írt, *Das siebend Capitel Danielis von des Türcken Gottes Lesterung und schrecklicher morderey* című munkája megmutatja, hogyan használható fel a 16. század eseményeinek értelmezéséhez Dániel könyvének hetedik fejezete, a négy állat allegóriája. Melanchthon és Justus Jonas szerint a negyedik állat a Nyugatrómai Birodalommal azonosítható, a Német-római Birodalom pedig csak egyike a tíz utódállamnak (a fenevad fejéből kinövő tíz szarv). A többi szarvakat megsemmisítő kis szarv az Oszmán-török Birodalmat jelképezi. Az értelmezés apokaliptikus vonása a következő: ha a törökök elfoglalják a németek birodalmát (a kis szarv megjelenésének allegóriája ezt feltételezi),

---

<sup>60</sup> Károlyi Gáspár, *a gönci prédikátor*, vál., s. a. r., SZABÓ András, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1984, 19, 27.

<sup>61</sup> Uo., 68.

<sup>62</sup> Uo., 122–124.

akkor a világvége, a negyedik birodalom megdőlése, Isten országának elérkezése még közelebb kerül. A török vész eszkatologikus értelmezése felvetette a kérdést, hogy harcba lehet-e szállni az Isten által elrendelt büntetéssel (Károlyihoz hasonlóan a német protestánsok is isteni ítéletként értelmezték a török fenyegetést). Luther kettős Antikrisztus-elmélete (a török a testi, a pápa a lelki Antikrisztus) fokozatos átalakuláson ment keresztül: ha a törököt Isten felhasználhatja a bűnös nép fenyítésére, akkor nem lehet Antikrisztus, sokkal inkább Isten haragjának eszköze.<sup>63</sup> Luther álláspontja az, hogy a fegyveres szembeszállást mindenképp meg kell előznie a bűnbánatnak, az ember ugyanis nem helyezkedhet szembe erőszakkal Isten akaratával.

Ezen a ponton érdemes hivatkozni a magyar nyelvű protestáns Dániel-kommentárokra, melyek között elsősorban Kecskeméti Alexis János prédikációt kell megemlíteni. Az ő magyarázata szerint a negyedik állat nem a Római vagy Oszmán–török Birodalomnak feleltethető meg, hanem Nagy Sándor diadokhoszának, Szeleukosznak a birodalma, a tíz szarv alatt pedig ennek a Szíriai Birodalomnak az uralkodóit kell érteni.<sup>64</sup> Dániel látomásának a lényege Kecskeméti szerint abban áll, hogy a birodalmaknak adott hatalom ki van mérve, Isten állandóságával szemben változandóság jellemzi őket. Luther, Melanchthon és Kecskeméti esetében közös vonás, hogy szemléletükben a török terjeszkedés egy isteni terv részeként jelenik meg, és hiába olyan félelmetes az ellenség, hiszen ő is Isten akaratának és hatalmának van alávetve.

A reformáció értelmezése szerint a birodalmak állhatatlansága az emberek bűneivel van összefüggésben.<sup>65</sup> A bűnök ugyanis előbb vagy utóbb romlást hoznak a birodalomra, így az egyes periódusok hosszúsága a birodalom polgárainak erkölcsétől függ. Melanchthon nem *civitas diaboliként* fogja fel a világi hatalmakat: szerinte két történelemformáló erő létezik, az egyház, illetve a birodalom (ahogy a parancsolatok két táblája is isteni és világi törvényekre osztható).<sup>66</sup> A egyház az adott vallási doktrinák betartása felett őröködik, a birodalom előjárói pedig a rendet kell hogy fenntartsák. Eszerint az erények is kétfélék: világiak (ez a típusa az erénynek elsősorban a fejedelmeknek szól) és hitbeliek.<sup>67</sup> Ha az uralkodó erkölcsösen jár el mind az egyház, mind a világ dolgaiban, lehetővé válik, hogy a birodalom az isteni rend alapján legyen kormányozva, a rossz cselekedetek viszont káoszba taszítják azt. Ez utóbbiért

---

<sup>63</sup> ÖZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991, 82–83.

<sup>64</sup> KECSKEMÉTI Alexis János, *Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve (Dániel próféta könyvének magyarázata)*, s. a. r., SZUROMI Lajos, Akadémiai Kiadó, Bp., 1974, 424–426.

<sup>65</sup> KULCSÁR, *Humanista történetírás Magyarországon*, i. m., 88–89.

<sup>66</sup> ÖZE, i. m., 106–107.

<sup>67</sup> UTASI Csilla, *A polgári mentalitás diskurzusrétegei Heltai Gáspár Krónikájában = Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkor és kora újkorban*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013, 394.

az ördög tevékenysége a felelős. Ahogy Luther fogalmaz: „(...) nekünk most nem emberekkel, hanem a pokol hatalmasságaival van dolgunk.” vagy: „A pápák és a rómaiak, a kik eddigelé az Ördög segítségével a királyokat hajba kapatták”.<sup>68</sup>

Hasonló gondolatokat lehet találni Istenről és ördögről, rendről és káoszról Szikszai Fabricius Basilius előszavában is, amit az 1565-ben kiadott Mátyásról szóló Bonfini-decasokhoz írt. Az ő kiindulópontja az, hogy a természetben megnyilvánuló isteni rendnek az emberi dolgokban is tükröződnie kell: „[Isten] azt akarja, hogy e polgári társadalomban bizonyos törvényekkel egymáshoz kötve éljenek, hogy a beszéddel való érintkezés révén a vallás, az erények fogalma és az élet más tisztességes kötelességei, valamint az élet fenntartásához szükséges tudnivalók felől kölcsönösen oktathassák egymást, és életük egész folyamát az isteni törvény normáihoz alkalmazhassák.”<sup>69</sup> Az isteni rendet fenyegető veszedelmek Szikszai szerint is az ördögtől valók: „És mert az ördög nagyon jól tudja, mennyi jó van a társadalmi rendben, az egész isteni alkotmány e megátalkodott ellensége machinációjával minden időben támaszt fanatikus és nyugtalan embereket, akiknek segítségével igyekszik ez összehangzó dallam szépségét eltorzítani, a társadalmi rendszer erejét aláásni, a birodalmakban minden jó dolgot végső pusztulásba dönteni.”<sup>70</sup>

A birodalmak és a történelem fölött (csakúgy, mint az emberek fölött) Isten uralkodik. Kecskeméti így fogalmaz: „Az Istennek Dicsősége ki tétzik itt az ü igaz itéletiből, mellyel az Országokat s az kegyetlen Fejedelmeket bünteti, es az Híveket csudalatossan az szamki-vetesben es az nyomorúságoknak közepette, ugy mint az Dánielt az Oroszlányok vermeiben; es az Három ifiakat az eghő kementzeben, meg tartya.”<sup>71</sup>

---

<sup>68</sup> LUTHER, i. m., 25–26.

<sup>69</sup> Szikszai Fabricius Vázul előszava = *Humanista történetírók*, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 15.

<sup>70</sup> Uo.

<sup>71</sup> KECSKEMÉTI, i. m., 95.

## 2. Heltai Gáspár *Krónikája* a protestáns történelemszemlélet keretében

Bonfini *Rerum Ungaricum decades*ének a recepciója meglehetősen sokat váratott magára. Az első három *decast* csak 1543-ban sikerült Martin Brennernek közzétennie, a teljes kiadásra azonban 1568-ig kellett várni, mikor Zsámboky János teljes egészében megjelentette a szöveget.<sup>72</sup> Ezt a kiadást vette alapul Heltai Gáspár *Krónika az magyaroknak dolgairól* című munkájához, amelyet a következőkben a protestáns történelemszemlélet keretei között fogok elemezni.

Heltai krónikatervezetének mintaképei lehettek az olyan protestáns szellemiségű krónikák, mint a Carion-féle krónika Melanchthon általi átdolgozása vagy Székely István *Világkrónikája*.<sup>73</sup> Ezeknek, valamint a Bonfini-műnek a monumentalitása is rokon Heltai tervével: az első két kötet az 1526 előtti, illetve utáni magyar történelem eseményeit hivatott elbeszélni, míg a harmadik lett volna a tulajdonképpeni magyar nyelvű világkrónika. Heltai 1574-ben bekövetkezett halála miatt a két utolsó kötet nem készült el, az első viszont, a *Krónika az magyaroknak dolgairól* 1575-ben megjelent Kolozsvárott.

Annak ellenére, hogy Heltai számára a Bonfini-szöveg jelentette az alapvető forrást, a *Krónika* mégsem tekinthető teljes mértékben fordításnak, sokkal inkább kompiláció.<sup>74</sup> Zsámboky ugyanis nem ott zárja le a magyar történelmet, ahol Bonfini műve véget ér, hanem saját koráig tárgyalja az eseményeket. Brodarics István mohácsi csatáról szóló beszámolója éppúgy megtalálható a Zsámboky-féle kiadás függelékében, mint a Zsámboky által Bonfinihez fűzött kommentárok, és ezeket Heltai is igyekszik beépíteni a szövegébe. Mindezek mellett saját korábbi műveit is felhasználta a *Krónika* elkészítésekor, többek közt egy állítólag Brodaricstól kapott latin nyelvű leírást a Mátyás tervezte óbudai egyetemről (*Descriptio fabricae academicae, quam Matthias Corvinus Budae fuit molitus*), a magyar históriás énekeket tartalmazó *Cancionalét*, illetve a *Historia inclyti Matthiae Hunnyadis, regis Hungariae augustissimi* című latin Mátyás-történetet.<sup>75</sup>

---

<sup>72</sup> KULCSÁR, *Humanista történetírás Magyarországon*, i. m., 145.

<sup>73</sup> TÓTH Zsombor, *A Heltai-galaxis, Írás / tudás, mentalitás és tradíció Heltai Gáspár történetírói munkásságában*, Keresztény Magvető, 2004 / 4, 407–428.

<sup>74</sup> KULCSÁR, *Humanista történetírás Magyarországon*, i. m., 148.

<sup>75</sup> Uo., 149.

A leglényegesebb pont, melyen Heltai eltér Bonfiniétől, a Hunyadi-genealógia megkonstruálása. Mint már korábban utaltam rá, Bonfini a nem római származás elvét igyekszik olyan személyeknek a szájába adni, akik valamilyen oknál fogva ellenségesen viszonyulnak Mátyáshoz, illetve általában a Hunyadiakhoz. Érdekes, hogy Bonfini pont azt az alternatív genealógiát nevezi „Cillei gróf jóvoltából kiagyalt szellemes mesének”, amit Heltai hiteles eredetként mutat be. *Cancionaléjában* is megemlíti Zsigmond királynak és az oláh nemes lánynak a történetét, ami azonban a *Krónikában* teljesebben ki a legjobban, így, mondhatni, egy önálló elbeszélésként is olvasható a történeti műben. A dolgozat hátralévő részében ezt a genealógiát középpontba állítva igyekszem megmutatni, hogyan jelennek meg a protestáns történelemszemlélet jellegzetességei Heltai munkájában.

Dolgozatom alapvető feltevése, hogy a *Krónikában* szereplő Hunyadi-leszármazás elbeszélésében, illetve magában a *Krónikában* a *virtus* / *fortuna* által meghatározott tettek humanista kettőssége helyett az isteni gondviselés ereje fog nagyobb hangsúlyt kapni.

Heltai számos ponton különbözik Bonfiniétől. Már az itáliai történetírói hagyomány vizsgálatakor utaltam arra, hogy Bonfini humanista módszertana lényegében abban áll, hogy a Thuróczy-féle krónikát, illetve más, a középkorból örökölt forrásokat a humanista történetírás retorikája mentén írja át. Ennek egyik módja a kitalált beszédek megszerkesztése (például Szilágyi Mihály szónoklata vagy Mátyás és Kázmér vitája), melyekben, mint a korábbi példákban láthattuk, kitűnően lehet hivatkozni *virtusra* és *fortunára*, valamint a dicsőségvágy jelentőségére is. Heltai ezeket a hosszú betoldásokat nemcsak lerövidíti, hanem arra is ügyel, hogy a humanista terminológia mellett hangsúlyosabb legyen a Luther gondolatait idéző, Istenbe vetett bizalom fontosságának kiemelése. Podjebrád György így köszönti Mátyást: „Üdvözlég, magyaroknak felséges fejedelme, kit csodaképpen választott az Úristen. (...) Isten vólt veled, és csak ő oltalmazott meg”<sup>76</sup> Bonfininél Mátyás a hódításokat számonkérő Kázmérnak a dicsőség és halhatatlanság utáni vágygal indokolja tetteit, Heltai azonban sokkal jobban hangsúlyozza az Isten nevében való cselekvést: „Semmit el ne hadjatok haragotokban, és bízom Istenbe és az én igasságomba. És az én igasságomért meg merek én vínom mindkettőtekkal: egy nap az attyával, másodnapon a fiával. Tudom, hogy az Isten mególtalmaz engemet az én igasságom mellett.”<sup>77</sup> A saját képességekben (tulajdonképpen a *virtusban*) való bizakodást megelőzi az Istenbe vetett rendületlen hit megvallásának a fontossága.

---

<sup>76</sup> HELTAI Gáspár, *i. m.*, 269–270.

<sup>77</sup> *Uo.*, 331.

Amikor a kenyérmezei csata során Báthori István vajda elesik a lovával, a körülötte álló vitézek gonosz jelnek vélik a dolgot, Báthori azonban így nyugtatja őket: „Ez nem lehet gonosz jell, merthogy hogy jelentene annak valami gonoszt, ki viadalban munkálkoszik az Istenért és az Istennek az annyáért? Ezért ne féllyetek semmit, hanem bátorsággal engemet kövessetek. A ló az sebektől ijedett meg. Nem lehet az viadal sebek nélkül. De hidjétek meg énnekem, ez e ló engemet nagy diadalommal visszahoz e mai napon veletek egyetembe.”<sup>78</sup> Ez a jelenet is az Isten iránti bizalom megnyilvánulása: aki Isten nevében visel hadat a pogányok ellen, annak a baljóslatú jelek (talán a *fortunához* hasonló jelenség) nem bírhatnak jelentésképző funkcióval. Érdekes ezt összehasonlítani azzal a Brodarics-féle jelenettel, mikor a mohácsi csata előtt II. Lajos király legkedvesebb lovát hirtelen betegség támadja meg, és elpusztul.<sup>79</sup> Brodarics (nyilván az elvesztett csata tapasztalataként) rossz előjelnek titulálja a váratlan szerencsétlenséget, míg a győztes kenyérmezei csata lehetővé teszi Heltai számára, hogy a gondviselésre hivatkozva utasítsa el a rossz előjelektől való félelmet.

A *Krónika* más helyein azt is tapasztalhatjuk, hogy Heltai nem sokban tér el Bonfiniétól, így például Mátyás *Krónikában* szereplő erénykatalógusa nagyrészt összhangban van a humanista *virtus* alkotóelemeivel: „Állhatatos lőn ez okaért az igaz törvénytételben, a büntetésben pedig kegyelmes lőn. A nyomorultakhoz kegyes lőn. A birodalomba gyors és eszes. Az ellenkedő esetekben bátor elmeű és merész. Az ő cselekedeteiben kedig okos.”<sup>80</sup> Ezek a példák mind azt mutatják, hogy az egyéni dicsőség biztosítása végett való cselekvés, a *virtus*ra hagyatkozás (bár fontos erények) Isten segítségével, az isteni gondviselés támasza nélkül nem sokat érnek. Heltai erénykatalógusát megfigyelve belátható, hogy a törvénykezésben való állhatatosság és kegyelem kulcsfontosságú tulajdonságai az uralkodónak (lényegében a Melanchthon-féle világi erényekről van szó), aminek jelentőségére a későbbiek során fogok kitérni.

Nem érdektelen szempont az összehasonlítás számára, mennyire különbözik Bonfini és Heltai véleménye a humanista udvarról (Heltai többek között már Szilágyi Mihály elfogásakor is az udvari intrikák veszedelmeire figyelmeztet). Szikszai Fabricius Vazul például (bár előszavának gondolatmenete a wittenbergi történelemszemlélet téziseről tanúskodik) elismerően nyilatkozik a tudománycentrikus udvarról, és Mátyásban látja azt a személyt, aki a rideg pannon népet a humanista műveltségű ember útjára vezette.<sup>81</sup> A *Krónika*

---

<sup>78</sup> Uo., 355.

<sup>79</sup> BRODARICS István, *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről = Humanista történetírók*, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 303.

<sup>80</sup> Uo., 274.

<sup>81</sup> Szikszai Fabricius Vazul előszava, i. m., 18.

szerzője ezzel szemben Beatrix megérkezését és az itáliai reneszánsz udvarra jellemző szokások meghonosítását sokkal inkább negatív jelenséggént ábrázolja: „Mert azelőtt a magyar királyok a nemesekkel és az urakkal együtt nyájaskottanak, akkoron bementenek hozzájuk, midőn ők akartanak. (...) Bemehetnek vala hozzájuk minden nyomorultak, és közkenyérrel élnek vala az vendégek között, és slejt étkekkel minden pompaság nélkül. A pénzt csak az hadi kölcségre tarttyák vala, és az országnak mególtalmazására. A hadakozásban megmutattyák vala az ő kazdagságokat. Otthon slejt és hitván házban laknak vala. (...) Ollyan vala előszer Mátyás király is sőt minden jóságokkal meghaladja vala mind az előtte való királyokat.”<sup>82</sup> A királyné érkezésével azonban minden megváltozik: „De mikoron az Beatrix királyné asszony hozzája juta, tellyességgel megváltozék, és minden cselekedeti más állapatra szállának. (...) Az híva ki Olaszországból sok jeles és mindenféle műves mestereket drága költségekkel. Tudniaillik: jeles képírókat, képmetszőket, kőműveseket, képfaragókat, asztalosokat, ötvesseket, jeles rézműveseket, jeles fondálókat, szabókat, ékességcsinálókat, gyöngyfűzőket, szakácsokat, paticárosokat, ezeknek szántalan sok füzetéssek járt minden hólnapra. (...) És ekképpen akara Mátyás király Magyarországból Olaszországot csinálni (...)”<sup>83</sup> Ezekben az idézetekben jól érzékelhető a protestáns etikára jellemző puritanizmus, a reneszánsz udvar külsőségeivel való határozott szembeszállás.

A *Krónika* általánosabb jellemzőinek bemutatása után a Hunyadiak leszármazásával foglalkozom részletesebben, igyekezve megragadni Heltai és Bonfini történetírói gyakorlatának alapvető különbségét.

---

<sup>82</sup> HELTAI, i. m., 373.

<sup>83</sup> Uo., 373–374.

### 3. A Hunyadi-genealógia Heltai-féle változata

A Heltai-féle Hunyadi-genealógia elbeszélésének kiindulópontja a havasalföldi vajdák viszálya: „(...) Hogy kedig az Havaselvő vajda megholt vala, marada utána két fia. Egyiknek Dánnak, a másiknak Mircse vala neve. (...) Üdö mulván hassonlás lőn közettek, és egymás ellen kezdenek támadni. Az Dán vajda eszejt elvesztvén török császárhoz küldé, és ahhoz raggaszkodék, és népet kére tőlle az ő atyafia, Mircse ellen. (...) Látván az öccse, Mircse, hogy olly hatalmas erővel vólna, megijede tőlle, és kiszekék az országból, és Magyarországba jöve, és feljöve Budára Sigmond királyhoz.”<sup>84</sup> Zsigmond király tehát hadjáratot indít a törökök ellen. Az elbeszélés következő epizódjában már Havasalföldön van, ahol megkíván egy nemes származású, szép oláh lányt. A lány származására hivatkozva az uralkodó szavát veszi, hogy amennyiben gyermekük születne, Zsigmond gondját fogja viselni törvénytelen utódjának: „Ha megterhesülsz tőllem, gandom leszen reád, és szép jószágot adok tenéked és magzatodnak, nemzetségedet is jobban megneemesítem, és nagyobb méltóságra viszem. (...) Egynéhány nap múlva elindítá a népet, és beméne onnan Havaselvőföldébe, (...) És győzedelmes lőn ellenek (a törökök ellen), és mind Nikápolig el-beméne, és megvéve Nikápol, és mind elpusztítá aszt.”<sup>85</sup> Az első mondatban a királyt Heltai egyáltalán nem bűnös csábítóként ábrázolja (jóllehet az uralkodó által megkívánt szép nő motívuma, gondoljunk csak a bibliai Dávid és Betsabé történetére, a paráznság elleni figyelmeztetésként is funkcionálhatna). Itt azonban Zsigmond sokkal inkább a gondviselés választottjaként tűnik fel, aki mintegy előrevetíti a majdani Hunyadi-család méltóságát. Az alacsony sorból való feltörekvés az Isteni gondviselés segítségével kedvelt motívum a protestáns szerzők körében.<sup>86</sup> Heltainál Zsigmond megjelenése ezért lehet hasonló az isteni gondviseléshez: felemel, mit több, saját maga teremt egy új és dicsőséges családot.

A második mondat már a királlyal töltött éjszaka utáni eseményekről számol be, méghozzá arról, hogy Zsigmond győzelmet tud aratni a törökök felett. Ez az esemény azért fontos, mert a *Krónika* egy korábbi, a 1396-os nikápolyi vereséget, illetve az azt követő,

---

<sup>84</sup> *Uo.*, 198.

<sup>85</sup> *Uo.*, 199.

<sup>86</sup> Szikszai Fabricius Vazul a börtönben sínylődő Mátyást idézi példaként, akit Isten jó szándéka „a tömlőc mocskából Pannónia királyságának tetejére” emel (ugyanígy szabadított meg Dániel az oroszánok barlangjából és nyert nagy méltóságot). Az alacsony sorból való feltörekvés tehát nem feltétlenül jelent alacsony származást is egyben: Szikszainál mindez egy pillanatnyi helyzetre utal, Bonfini genealógiájában pedig a kettős újjászületésre (a Corvinus-család és a magyar nép felelemelkedése).

Zsigmond elleni pártütést bemutató része mintegy újraíródik: Hunyadi János (a későbbi törökverő hős) foganása és születése egybeesik egy győztes csata megvívásával.

A cselekmény következő pontja a gyűrű motívuma: „(...) És újjából kivoná az egyik gyűrűt, és adá aszt a Morzsinainak és monda néki: Semmit ne félj! Eszt tarcsad jegyül, evvel mególtalmazhatod magadat mindenek ellen. Cédulát is adok. Azzonközbe várj Istentől. És reggel bőv kölcséget ada néki, és úgy bocsátá haza.”<sup>87</sup> A Morzsina lány megtudja, hogy teherbe esett, ezért elmegy a királyhoz, és számon kéri rajta ígéretét, aki gyűrűjét adja neki, ezzel jelképezve, hogy köteles megtartani a lánynak tett ígéretét.

Hunyadi János megszületése után a következő lényeges epizód a holló által elragadott gyűrű jelenete. A madarat csak másodszorra tudja meglőni a lány testvére, így módon a gyűrűt visszaszerzik. Ez a jelenet nemcsak a Hunyadi-család címerét vetíti előre, hanem a csupán másodszorra eltalált madárral azt is feltételezi, hogy isteni rendelés és figyelmeztetés volt a holló megjelenése. A későbbiekben ugyanis azt olvassuk, hogy a gyűrű visszakérül Zsigmondhoz, aki magához veszi az ifjú Jankulát, vagyis Hunyadi Jánost, akinek ezáltal a sorsa elrendeződik. Az elbeszélés ezen a ponton ér véget, innentől veszi kezdetét a Hunyadi-család két kiemelkedő hősének története.

Heltai *Krónikája* Bonfinihez hasonlóan Mátyásban kiteljesedő magyar történelmet vázol fel. Míg Bonfini ezt a hanyatlás–újjászületés logikájával magyarázta, addig Heltai az isteni rend megtestesítőjeként, helyreállítójaként tekint a királyra. Ezt szemlélteti a Mátyás király dicséretéről szóló fejezet vonatkozó része, melyet manapság leginkább a kolozsvári bíró meséjeként ismerhetünk, Heltainál azonban még nagyon erős a protestáns történelemfelfogásra való reflektálás, ami a folklorizálódás során az igazságos uralkodó kategóriájára egyszerűsödött: „ (...) Mi nem jobbágyul adtanánk a szent királyok a szegény népet és falukat az várasakhoz, hogy a bírák és tanácsok rabbul bírják azokat. Nem tű jobbágyitok, hanem minnyájan én jobbágyim vagytok, mint szinte amazok, szegények, az ő gondja visselesseknek terhejét raktuk türeátok, és hogy az várasaknak építésére segítségül legyenek. Még a nemeseknek is nem adtuk a szegény népet jobbágyul avagy rabbul, hanem csak a földet nékik az ő vitézségekért, hogy majorkodjanak rajta, és szegénység is majorkodjék rajta. És miérthogy a szegények élík a földeket, hogy azért adót adjanak nékik, a király adaja mellett, és bizonyos napokon is szolgállyanak nékik, és ezért viszontag tartoznak a nemesek véle, hogy gondjokat visellyék, és mególtalmazák őket. (...) Te hamis és kegyetlen bíró, miérthogy ezt a törvéntelenséget műveltéd, és ekképpen szömemnek láttára

---

<sup>87</sup> Uo.

hamissan megrabboltattad, ezért akasztófa volna helyed.”<sup>88</sup> Ahhoz, hogy az idézet érthető legyen, fontos visszautalni a reformációra jellemző történelemszemlélet lényegére, melyben nagyrészt a középkori, Isten irányította történelem gondolata tér vissza. Eszerint a világot Isten teremtette és ő is tartja fenn, a társadalom pedig az isteni rend megtestesítője. Ez a meghatározás magában foglalja a hatalom intézményét is, mely Istentől van, tehát jónak és állandónak kell lennie. Ahogy korábban kifejtettem, a dánieli birodalmak életének hosszúsága azzal van összefüggésben, hogy polgárai erkölcsiekkel mennyiben felelnek meg az isteni rendnek.

Isten mellett azonban az ördög is működik a történelemben, még hozzá oly módon, hogy kihasználja az emberben rejlő gonosz ösztönöket, és az isteni rend megdöntésére törekszik.<sup>89</sup> Augustinus terminológiájával élve a *civitas dei* és *civitas diaboli* harcáról van szó: előbbi Augustinus hat világkorszakban nyilvánul meg, míg utóbbi a Dániel-féle birodalmakban (ő egyértelműen rossznak tekinti a négy világbirodalmat, igyekszik, hogy szemléletesebben válassza el a jót a rossztól).<sup>90</sup> Ha visszatérünk a humanista gondolkodás *virtus–fortuna* kettősségéhez, láthatjuk, hogy a protestáns felfogás lényegében az állandóság és változékonyság ellentétét helyezi teológiai keretbe. A *virtus* az Isten által fenntartott hatalomhoz hasonlóan állhatatos és biztos erősség, előbbi azonban arra van, hogy az embernek dicsőséget szerezzen és ezáltal biztosítsa halhatatlanságát, utóbbi pedig üdvtörténeti célokat szolgál, vagyis egy történelem utáni világba, Krisztus ezeréves országába kell, hogy vezessen. A *fortuna* az, ami veszélybe sodorhatja a kiváló erényeket (gondoljunk Valerianus császárra vagy Machiavelli fejedelmére): az ördög ehhez hasonlóan a rend megbontására törekszik. Ennek két lehetséges formája a zsarnokság, mint a hatalommal való visszaélés, illetve a hatalom ellen való lázadás. A kolozsvári bíró példázata azt mutatja meg, hogy az uralkodónak az isteni gondviselést kell képviselnie, hatalmával nem élhet vissza. A Zsigmond elleni pártütés pedig az isteni rendet képviselő hatalom elleni lázadás veszélyeire és hiábavalóságára figyelmeztet. A lázadás gondolatát már Luther is határozottan elutasította, mondván, hogy a zsarnoki, Isten ellen törő hatalom csak Isten által szüntethető meg, emberi kéz tevékenykedése nélkül<sup>91</sup> (hiszen Nabukodonozor álmában is a kéz érintése nélkül leszakadó kő, vagyis Isten akarata döntötte meg a föld nagy birodalmait).

---

<sup>88</sup> Uo., 397–398.

<sup>89</sup> KULCSÁR, *Humanista történetírás Magyarországon*, i. m., 86–87.

<sup>90</sup> KECSKEMÉTI Alexis János, i. m., 29.

<sup>91</sup> LUTHER Márton, *Intés minden keresztyénhez, hogy óvakodjunk lázadástól és forradalomtól* = L. M., *D. Luther Márton egyházreformáló iratai*, s. a. r., Dr. Masznyik Endre, III. kötet, Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1905, 169.

A történetírásnak végső soron az a célja, hogy kimutassa az isteni gondviselés jelenlétét a történelemben. Zsigmond király, noha csatavesztő is, ráadásul a főurak pártütő lázadását is megtapasztalhatta, mégis fenn tudta tartani az isteni rendet, sőt, általa fog tovább öröklődni a Hunyadi- családon keresztül az isteni rend fenntartásának szükségessége. Ebben az összefüggésben az ember nem a saját dicsósége biztosítása végett cselekszik, hanem azért, hogy az isteni rendet megtartsa, biztosítva ezáltal a birodalom hosszú fennmaradását.

## V. Összegzés

Dolgozatom egy olyan összehasonlítást kívánt felvázolni, ami a humanizmus, illetve a reformáció eltérő történelemszemléletét téve általános szemponttá, fejti ki Bonfini és Heltai történetírói munkásságának különbségeit. Úgy gondolom, a Hunyadi-genealógia megfelelő választás volt arra nézve, hogy bemutassa ezeket az eltéréseket. A kutatás folytatásában mindenképpen szükség lesz az eszmetörténeti keret alaposabb vizsgálatára (gondolok itt például a Dániel-féle birodalmak európai és magyarországi recepciójának feltárására). Meglátásom szerint a dolgozat keretei tágíthatók, hiszen jelen munkámban csak a Hunyadi-genealógiával, valamint a Mátyás uralkodását tárgyaló fejezetekkel foglalkoztam behatóbban. A történetírás eszmetörténeti keretekben való átfogó vizsgálatához azonban egyéb történetírói művek, esetleg a prédikációirodalom is hasznos források lehetnek.

Ezzel a dolgozattal az volt a célom, hogy a humanizmus és reformáció történetírói hagyományát eszmetörténeti keretek között mutassam be, két reprezentatív alkotás összevetésével.

## VI. Bibliográfia

ÁCS Pál, „*Apocalypsis cum figuris*”, *A régi magyar irodalom történelemképe* = Á. P., „*Az idő ósága*” *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris / 2000, 2001.

ARISZTOTELESZ, *Nikomakhoszi etika*, ford.: SZABÓ Miklós, Bp., Európa Könyvkiadó, 1987.

BENE Sándor, *A jövő története és az olvasók* = *A magyar irodalom történetei, A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat Kiadó, 2007.

Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricum dacades (A magyar történelem tizedei)*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995.

BRODARICS István, *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről* = *Humanista történetírók*, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

Werner GOEZ, *Die Danielrezeption im Abendland, Spätantike und Mittelalter*, = *Europa, Tausendjähriges Reich und Neue Welt. Zwei Jahrtausende Geschichte und Utopie in der Rezeption des Danielbuches*. Hrsg. Delgado, Mariano–Koch, Klaus–Edgar, Marsch. Stuttgart 2003.

A. J. GUREVICS, *A középkori ember világképe*, ford. ELŐD Nóra, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1974.

HAVAS László, *Florus az organikus világkép első egyetemes megszólaltatója*, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011.

HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s. a. r., KULCSÁR Margit, Bp., Magyar Helikon, 1981.

*Janus Pannonius és a magyarországi humanisták*, vál. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.

*Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor*, vál., s. a. r., SZABÓ András, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1984.

KECSKEMÉTI Alexis János, *Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve (Dániel próféta könyvének magyarázata)*, s. a. r., SZUROMI Lajos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974.

KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza XV. században*, ItK, 1982.

KULCSÁR Péter, *A Corvinus-legenda = Mátyás király, 1458-1490.* szerk.: BARTHA Gábor, Bp., 1990.

KULCSÁR Péter, *Ars historica = Klaniczay-émlékkönyv, Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, Bp., Balassi Kiadó, 1994.

KULCSÁR Péter, *Humanista történetírás Magyarországon*, Bp., Lucidius Kiadó, 2008.

LUTHER Márton, *A német nemzet keresztyén nemességéhez* = L. M., D. Luther Márton egyházreformáló iratai, s. a. r., Dr. Masznyik Endre, II. kötet, Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1905.

LUTHER Márton, *Intés minden keresztyénhez, hogy óvakodjunk lázadástól és forradalomtól* = L. M., D. Luther Márton egyházreformáló iratai, s. a. r., Dr. Masznyik Endre, III. kötet, Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1905.

Niccolò MACHIAVELLI, *A fejedelem*, ford.: LUTTER Éva, Bp., Európa Könyvkiadó, 1987.

ŐZE Sándor, *„Bűneiért büneteti Isten a magyar népet” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991.

PLUTHARCOS, *Párhuzamos életrajzok, I. kötet*, ford. MÁTHÉ Elek, Magyar Helikon, 1978.

*Szent Biblia azaz: Istennek Ó és Új testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, magyar nyelvre fordította KÁROLI Gáspár, Dániel könyve

*Szikszai Fabricius Vazul előszava = Humanista történetírók*, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

TÓTH Zsombor, *A Heltai Galaxis. Írás/tudás, mentalitás és tradíció Heltai Gáspár történetírói munkásságában*, Keresztény Magvető, 2004/4.

UTASI Csilla, *A polgári mentalitás diskurzusrétegei Heltai Gáspár Krónikájában = Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkor- és kora újkorban*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013.

*Zsámboky János II. Miksa császárhoz = Humanista történetírók*, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.